

MĘŻCZYŻNA (375) sb

m (264), *f* [w tym w funkcji coll. (30)] (35), *m a. f* (76); w funkcji jednostkowej: *f* CzechRozm (3); *m* : *f* BudBib (7 : 2). [Za rodzaj wątpliwy uznano użycia jednostkowe z tekstów, w których dla funkcji tej nie ma zaświadczonego pewnego rodzaju lub występują oba. Użycia jednostkowe bez wyznaczników rodzajowych z tekstów, gdzie występuje prócz tego jeden pewny rodzaj, zostały pod ten rodzaj podciągnięte].

sg *N* mężczyzna (108). ◇ *G* mężczyzny (31). ◇ *D* mężczyźnie (24) [w tym zapis: -znie (21), -znie (2)]. ◇ *A* mężczyzną (31). ◇ *I* mężczyzną (11). ◇ *N* mężczyzna *a. I* mężczyzną (1). ◇ *L* mężczyźnie (7) [w tym zapis: -znie (6)]. ◇ *pl* *N* mężczyźni (41) [w tym zapis: -zni (40)] [cf też MĘŻCZYŻNI *N* sg *m*], mężczyzny (14); -i GórnDworz (37); -y OpecŻyw, KromRozm III (2), BibRadz (2), Mącz, BubBib, ModrzBaz, Zawjeft, SarnStat (2); -i : -y BielKron (4 : 3). ◇ *G* mężczyzn (41). ◇ *D* mężczyznąm (32), mężczyzn(o)m (5); -ąm : -(o)m KromRozm II (1 : 1), BielKron (1 : 2), WerGośc (1 : 2); ~ -ąm (14), -(a)m (18). ◇ *A* mężczyzny (17). ◇ *I* mężczyznomi (6). ◇ *L* mężczyznom (6); -ach (3) KwiatKsiąż, SienLek, GórnDworz, -ach (2) BibRadz, CzechEp, -(a)ch (1).

W funkcji coll. składnia orzeczenia typu: mężczyzna jest, była (4) SkarŻyw (3), ReszHoz, mężczyzna byli (1) WujNT.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. Człowiek płci męskiej, tak dorosły, jak dziecko; *mas* Murm, BartBydg, Mącz, Cn; *vir* Mącz, Cn; *masculus Calep*, Cn; *homo, proles mascula a. virilis, sexus melior a. virilis* Cn (374) : bo niemiała zwyczajnie wiele z ludźmi rozmawiać/ a zwłóć z mężczyznami. OpecŻyw 24v, 4v; Murm 44; HistJóz B3; BartBydg 87b; A gdiby teⁿ plałtr przykładał na członek thaimny młodemu męzciznie tedy mu nie będzie roć FalZioł I 34d, ++5c, ‡‡4e, *2b, *3f, I 16c (25); RejJóz B7; ktoráż téż niewiałta/ [...] na lązwfzy [zgubiony grosz] nie zwoływá przyiációlek i fąsiadek (*marg*) fąsiád: ale byto mogło znaczyć męzcizny przetożem to maluczko odmięnił (-) MurzNT Luc 15/9; KromRozm II h4, k4v; GliczKsiąż P3, Q2; GroicPorz k3v, m, n, z2v; Leop Ios 7/18, 1.Mach 5/28, 35; Wfzelki męzcizną ołmego dnia po fwem náródnieniu będzie obrzezowan BibRadz Gen 17/12, Gen 17/10, 14, 23, 27, Ex 1/17 (23); á męzciznom kiedy fie kthory vrodził oko iedno wylupity á pálec wielki wrzynály [...] Amázońfkim obyczáiem. BielKron 319v, 27, 36, 37v, 110 [2 r.], 148 (11); A żbytnie vbiory y ochędoftwa/ niewieści vmysł w męzciznom znaczą KwiatKsiąż Qv, P3, P3v; Mącz 9c, 210c, 373c, 498c; SienLek 58, 106; LeovPrzep I; GórnDworz B4, B4v, E [3 r.], F6v, Gv (66); RejPos 55v; KuczbKat 130 [2 r.]; Y wziął Abráhám [...] káżdą męzciznę z męzow domu Abráhámowego/ y obrzezał ciáło napłetku ich wdzień on BudBib Gen 17/23, Gen 17/14, Lev 6/18, 29, 7/6, Num 1/2 (28); CzechRozm 137v, 166; Zbudowawfzy męfki kłáfztor/ á męzciznie iy do fpráwówania poleciwfzy: niemáło pánienek zrozmáitych ftron nábierawfzy/ [...] ná trzy ie rzędy y kłáfztory rozdzieliłá SkarŻyw 141, 13, 140 [2 r.]; CzechEp 418; WerGośc 264; BielSjem 2; Zawjeft 22; będąc męzcizna wolę nasładowac Scypionem niz Fulcium ActReg 114; Masculus – Męzcizna. Calep 641b; WujNT Luc 2/23, Rom 1/27 [2 r.], Apoc 12/5, 13; SarnStat 569 [2 r.], 882; SkarKaz 39b; GosłCast 50; PaxLiz D3.

W połączeniach szeregowych (8): KromRozm I Mv; KromRozm III I4v; ták téż nieieft/ áni obrzezány/ áni nieobrzezány/ áni dziewicá/ áni małżonek/ áni męfztizną áni niewiałtá/ ále nowe

odrodzenie w Pánu Iezu KryŃtufie. *KrowObr* 139v, 201, 202v; *UstPraw* G4v; *WujNT* 701 marg; *SzarzRyt* D.

W *przeciwstawieniach*: »mężczyzna ... białągłowa (39), niewiasta (10), dziew(ecz)ka (4), żeński(e) plemię (a. pogłowie, a. rodzaj) (3), corka, matrona, pani, panińska płęć« (60): Iozeff z mężczyźnami ijdzie naprzod/ a panna Maria z onymi dobrymi matronami rozmáwiałtż ijdzie í nimi z daleka. *OpecŻyw* 30v, 32; *FalZioł* I 98a, V 1v, 43, 59; Dálej: Kyedy w Koryncye nyektorzy/ gárdząc zwyczáyem poľpolitym mężczyzny z przykrytymi/ á byále głowy z odkrytymi głowámi bogu Ńye modliły. *KromRozm III* F3v; Skaże Sędzia iefli Ńtroná iefť PánienŃka płęć/ iże Ńye może popráwić ile iey będzie potrzebá. A iefli Męzczyzná/ tedy do trzeciego rázu *GroicPorz* z2, k3v, gg2; *UstPraw* H3v; Gdy będziecie bábić niewiáŃtam HebrejŃkiem/ tá m przy ich rodzeniu vyzryćieli że mężczyzná/ zábiycie go/ ábędzieli dzieweczka/ żywo zoŃtáwuyćie. *BibRadz Ex* 1/16, I 113c marg; krzczá Ńie we czterdzieŃci dni Męzczyzni/ á ZeńŃki rodzaj w oŃmńdzieŃt dni. *BielKron* 462, 9v, 13, 37v, 321, 442; *SienLek* 74, 77, 106, 106v; *GórnDworz* B3v, T8 [3 r.], V7 [2 r.], V7v [3 r.], X4v (32); *KuczbKat* 130 [2 r.]; *BudBib* c2v; *StryjKron* 345; gdybyŃmy z łáŃki Bożey mieli Ńyny y dziewki/ iednego z mężczyzn/ á gdyby mężczyzny nie bylo/ iednę z córek náŃzych [...] niech máiá zá dziedzicá *SarnStat* 882.

W *porównaniach* [zawsze przy *comparatum* „biaągłowa”] (6): Wízákoż znałem ia białęglowy/ y íá iefzće żywe drugie/ ktore z mieczem/ z oŃzczepem ták dobrze vmieió/ iáko męŃczyzná ktory *GórnDworz* X3, V8, X6v, X7v, Mm7, Mm7v.

W *połączeniach niewspólrzędnych* (lub w róźnych członach zdania złożonego) z wyrazami: baba (2), białągłowa (42), dziew(ecz)ka (2), męzatka, niewiasta (5), pani (3), powinowata, samica, siostra, żeński narod, żona.

Wyrażenia: »mężczyzny z białągłową obcowanie, towarzystwo [= *stosunek cielesny*]« (1 : 1): Rozumyeć tedy tho mamy/ íz tákowe dzyeci/ ktore Ńie vrodzą z nyerządneho á Ńwowlonego towarzyŃtwa męŃczyzny z byálą głowá/ íá przed pánem Bogyem yáko błoto á wŃfeláka nyeczyŃtoŃ. *GliczKsiąż* B7v; *KarnNap* F3.

»poznanie mężczyzny« = *stosunek cielesny* (1): iáko to/ piŃzą o tym niektorzy Fiżikowie íz to iednę białągłową potkálo/ że oná z nieopátrznego vŃiędzenia w láźni bes wiadomoŃci/ y poznánia męŃczyzny płodem záŃlá *CzechRozm* 162v.

»poľ mężczyzny« (1): Semimas, PólmęŃzćizny/ nápoły wálách. *Mącz* 381d.

»złáczenie mężczyzny z białągłową, z niewiastá« = *stosunek cielesny* (2 : 1): A yáko bez pićya/ yedzenia/ y ípánya/ ták y bez złáczenia ípolnego mężczyzny z nyewyáltá człowyecze przyrodzenie trfáć nyemoże. *KromRozm I* D3; *GórnDworz* X7v, X8.

Szeregi: »(tak, nie tyl(k)o, ani, bądź) mężczyzna i (jako (i, teź), ale i, také i, ani, bądź, abo) białągłowa; mężczyzna z białągłową« = *non femina tantum, sed et vir; vir cum muliere* *Modrz; laicus et femina, proles tam masculina quam feminina* *JanStat* [szyk 28 : 8] (32; 4); *FalZioł* I 74b, V 4v, 5, 10v, 43; *KromRozm I* Mv, Ov; *KromRozm III* I4v; Dobrze by thedy áby to práwo w poľpolitofci ták ítało/ áby mężczyzná z białą głowá ípadek wŃzytkich rzeczy rowno po przyácielu bráli. *GroicPorz* gg2v, k3 [2 r.]; *KrowObr* 15v; *BielKron* 100v; *GórnDworz* Bv, E7v, Hv, M3v, T7v (11); *ModrzBaz* 51, 54; *SkarŻyw* 518; *NiemObr* 86; PiŃze *Valerius Maximus*, íz RzymŃkie práwá nie tylo męŃczyznom

ná vrzędzie będącym/ ále y białym głowam zgołá zákázowáli winá álbo mocnego pićia. *WerGość* 264; Ale życzyłbych tego/ áby też w nálzey miłey Polłzcze iakie práwo o tym vrořło/ nie tylko ná białe głowy/ ále y ná męzczyzny. *WerGość* 264, 264; *SarnStat* 219, 517 [2 r.], 927 [2 r.]. [*Ponadto w przeciwstawieniach* 39 r.; *w porównaniach* 6 r.; *w połączeniach niewspółrzędnych* 42 r.].

»(tak) męzczyzna (jako) i biała płéc« [szyk 3 : 1] (4): *GroicPorz* ffv, ff2; *Soccus*, Stárořwiecki xtałt obowia/ álbo wyřoki trzewik męzczyźnie y białey płci należáci [!] *Mącz* 398a; *PudłFr* 71.

»(tak) męzczyzna i (jako (i), ani) niewiasta« = *masculus et (neque) femina Vulg, PolAnt* [szyk 11 : 2] (13): y niemálz v niego żadnego dziálu [...] miedzy řługą y miedzy wolnym/ miedzy męřtzyźną y miedzy niewiářtą *KrowObr* 201, 202v; *Leop Gen* 1/27; *BibRadz Gen* 1/27, I 2b marg, *Gen* 5/2; *BielKron* 261; *SienLek* 58; *Oczko* 22v; *WujNT Matth* 19/4, *Mar* 10/6, *Gal* 3/28, *Col* 3/11. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.; *w przeciwstawieniach* 10 r.; *w połączeniach niewspółrzędnych* 5 r.].

»(bądź, tak) męzczyzna albo (jako) żeń(sz)czyzna« = *masculus aut femina PolAnt* (3): *SeklKat* F, Fv; Abyřcieřię nie zarázili czyniac řobie nieszczęřliwé wřelkiego obrázu/ wyobrázenie męřczyźny álbo żeńřczyźny. *BudBib Deut* 4/16.

»tak żona, jako męzczyzna« [szyk 2 : 1] (3): Słudzy wálzy ták żoná iáko męřczyźná/ áby byli z wálzega kráiu bliřko *BielKron* 36v, 44, 256v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.; *w połączeniu niewspółrzędnym* 1 r.].

a. Symbol rodzaju gramatycznego (1) :

W przeciwstawieniu: »męzczyzna ... niewiasta« (1): Tákżeć Kálwinowi ieden Bog Troyca nie podoba řię [...] / boi řię podobno áby nie był iákim^m miefzánce^m z obudwu rodzáiow zlepiiony / to iefł z chłopá y niewiářty / (bo Bog iefł imię męřczyźny / á Troyca iefł imię niewiářty) *GrzegRóżn* I2.

b. coll. Męřczyźni; masculi Vulg (30) : A wřlyřtkich ktorych náliczono [!]/ od iedne^{so} kxieźycá y wyřłey męřczyźny było dwádzieřciá y trzy tyřiące *Leop Num* 26/62; *SkarŻyw* 341, 392, 480; Tákże y męřczyźná / opuřciwřly przyrodzone wřywánie niewiářty / zápalili řię w řwey pożądlivořci ieden ku drugiemu *WujNT Rom* 1/27.

W połączeniu szeregowym (1): To wřlyřtko Pánřtwo / okrutny Mořkwićin pořiadł / y niesłřcháne w nim okrućieńřtwo ták nád Męřczyźną / iáko Białymi głowami / Wdowami / Męřatkami / Pániami / y dźiatkami / náprzećiw Pánu Bogu řtroył. *KwiatOpis* D.

W przeciwstawieniach: »męzczyzna ... białegłowy (5), niewiasty (3), dziewczki, panienki, płéc żeńska« (11): *GliczKsiąź* P2v; *Magis haec malitia ad viros pertinet quam ad mulieres*, Więcey tá złořć męřczyźnie przilřtoyi niřli białym głowóm. *Mącz* 447d; brác cię z řobą nie mogę / tyř iefł płci żeńřkiej / á ia do kłářtoru miedzy męřczyźną poydę *SkarŻyw* 183; iřz pálmodyą záczyńalá męřczyźná / á odpowiadáły pánienki *SkarŻyw* 589, 178, 309, 460; á Krzyźacy poliekwřly męřczyźną wřlyřtkę / Dźiatki y Niewiářty pobráli *StryKron* 309; ma męřczyźná řwe miřtrze ktorzy ich wćzą / máią y dziewczki ořobnie *ReszHoz* 128; *ReszList* 172; *WujNT* 789.

Szeregi: »(nie tylko, tak) męzczyzna (ale) i (jako (i)) białegłowy« (7): O iáká byłá radořć ludu Bożego. męřczyźná y białegłowy ořobno w weřelu řpiewáły *SkarŻyw* 481; *CzechEp* 417; *ReszPrz* 43; *KochProp* 12; *SarnStat* 522 [2 r.]; *GrabPospR* N4. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.; *w przeciwstawieniach* 5 r.].

»młodzieńcy i mężczyzna« (1): y dla tego osobno mieszkać poczęli/ Bazyliiffa pánienki y białe głowy: á Iulianus młodzieńce y męzczyznę Pánu Bogu pozyłkuiąc. *SkarŻyw* 178.

»(jako) mężczyzna i (tak, też i) niewiasty« (6): *KrowObr* 202 [2 r.], 202v [2 r.]; Tym dárem Bożym pośilony/ zá pomocą Bożą/ iáko męzczyznę/ ták y niewiáfty rządzić/ y wflúźbie Bożey śpráwować począł *SkarŻyw* 211; *StryjKron* 140. [*Ponadto w przeciwstawieniach 3 r.*].

2. *U zwierząt: samiec [czego] (1)* : Vir gregis ipse caper, Męzcizná trzody. *Mącz* 498c.

Synonimy: 1. *chłop, człowiek*; 2. *samiec*.

Cf **MAŻ**, **MĘŻCZYNA**

MM